

Mihály Emőke: **Az információs társadalom – az elmélettől a politikai gyakorlatig**

Szerk.: Pintér Róbert

Gondolat – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007.

A tankönyv, amelyre e recenzióban reflektálok, a *NET-IS (Network for Teaching Information Society – Hálózat az információs társadalom tanításáért)* nemzetközi projekt keretében született. Ahogyan a tankönyv előszavában is olvashatjuk, a Leonardo da Vinci program támogatásával megvalósult projekt célja egy információs társadalommal foglalkozó elektronikus tananyag kifejlesztése és tanítása több európai országban. Az információs társadalommal kapcsolatos ismeretek oktatását a tankönyv mellett szöveggyűjtemény, tanulási program, CD-ROM, vegyes oktatási formákban szervezett (*blended learning*) kurzusok, valamint speciális módszertan és *e-learning* céljára kidolgozott tananyagok segítik.

A társadalomtudományi szemléletű tankönyv célja az elméleti alapok és az információs társadalom kiépítését szolgáló politikai gyakorlatok általánosabb nézőpontok szerinti megismertetése, az érdeklődő olvasók és az egyetemi, főiskolai hallgatók sikeres bevezetése az információs társadalom témakörébe. Általánosabb nézőpontok felől közelít, hiszen célja, hogy szinte minden szakon tanítható anyagot foglaljon össze, nem csupán Magyarországra koncentrálva, hanem nemzetközi kitekintéssel.

A 246 oldalas tankönyv tizenhárom fejezetből áll, amelyek nagyobb témákat, részterületeket dolgoznak fel. Az első két fejezetben az információs társadalom fogalmával, elméletével és történetiségével (Pintér Róbert, Z. Karvalics László), a következőkben pedig a technológia és a társadalom kölcsönhatásaival (Kincsei Attila), a hálózati társadalom és a hálózati gazdaság kérdéskörével (Molnár Sziárd – Kollányi Bence – Székely Levente), a térhasználathoz és a térhez kapcsolódó társadalmi viszonyokkal (Kollányi Bence), az innovációk szerepével (Holczer Márton), jogi-szabályozási kérdésekkel (Simon Éva), az Európai Unió információs politikájával és stratégiáival (Juhász Lilla), az elektronikus kormányzattal és adminisztrációval (Molnár Szilárd), a digitális megosztottsággal és az e-esélyegyenlőséggel (Elisa Mancinelli), a digitális kultúrával és a kulturális örökség digitalizálásával, az információs írástudással (Rab Árpád), s végül az elektronikus oktatás és az egész életen át tartó tanulás témakörével (Bessenyei István) ismerkedhetünk meg.

Az információs és kommunikációs eszközök, az információs technológiák terjedése és maga az információs társadalom nem képezi tudományos érdeklődésem tárgyát: ezek az eszközök inkább a mindennapi környezetemben jelennek meg, hiszen aktív felhasználó vagyok. Így e könyvet tanulóként vettem a kezembe, és a tanuló szemüvegén keresztül fogalmazom meg tapasztalataimat.

A tankönyvet Pintér Róbert *Úton az információs társadalom megismerése felé* című fejezete nyitja, ezt követi Z. Karvalics László *Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalomkörnyezete* című fejezete. Az első két fejezet az információs társadalom fogalmát ízelegeti. Az információs társadalom bevezető diskurzusainak tárgyalása során megtudjuk, hogy mennyire megalapozottak az internettel kapcsolatos félelmek és előítéletek. Megismerjük a futuroológusok és a „földhözragadtak” álláspontját a technológiával kapcsolatban, azzal a szerzői figyelmeztetéssel, hogy hiba elvárni a technológiai fejlődéstől a társadalmat mélyen megrengető változásokat. Az „Athén vagy Orwell?” diskurzus tárgyalása során megismerkedünk a technofil és a technofób tábor szélsőséges vízióival, valamint a felmerülő félelmeket enyhítő technorealizmus fogalmával (“a technológiát kezeljük a maga tényleges értékén”, “még több technológia nem egyenlő még jobb vagy minőségileg más társadalommal”) (18 o.). Pintér az első fejezetben a fogalmak egyszerű megközelítésével törekszik bemutatni, hogy mit jelent az információ és mit a társadalom, s a két fogalom együtt milyen jelentést kap. A különböző társadalomtudományi megközelítések megismerése révén rálátunk azokra a technológiai, foglalkozásszerkezeti, gazdasági, térszerkezeti és kulturális változásokra, melyeknek köszönhetően a mai társadalomról mint információs társadalomról beszélhetünk. Karvalics a második fejezetben először az „előfogalmakra” és egyes részfogalmakra tér ki, majd az információs társadalom fogalmát többdimenziós elemzéssel határozza meg. Az erre vonatkozó modellekhez (Bell [1979], Masuda [1988], Schement és Curtis [1997], 35-37. o) képest a szerző modellje azokra az átbillenési pontokra fókuszál, amelyek elérésétől egy társadalom információs társadalommá válik, azaz a társadalom minőségileg megváltozik. Karvalics foglalkozásszerkezeti és gazdasági szempontú megközelítésben beszél az információs társadalomról, hiszen ma már az információs szektor és az információs jellegű munkavégzés dominál a gazdaságban. Végül bemutatja az információs társadalom irodalmának három vizsgálati rendszerszintjét, az egymással összefüggő mikro- (“mininarratíva”, praxis és reflexió), mezo- (“kis narratíva”, fejlődéstudomány) és makro-szintű (“nagy narratíva”, civilizációelmélet) diskurzusokat. Hangsúlyozza, hogy az információs társadalom “klasszikus” narratívája a civilizációelméleti szint, s felsorolja annak sarkalatos kérdéseit is.

Kincsei Attila fejezete (*Technológia és társadalom az információ korában*) a technológia és társadalom kapcsolatával, az információs és kommunikációs technológiáknak (IKT) a társadalmi változásokban betöltött szerepével foglalkozik. A fejezet célja a társadalom és a technológia kölcsönhatásaival kapcsolatos fogalmak, modellek és elméletek bemutatása. A technológiai determinizmus irányzata mellett Kincsei röviden ismerteti az innovációk diffúziójának elméletét, valamint a tudomány és a technológia fejlődésének

társadalmi meghatározottságát hangsúlyozó elméleteket: a “technológia társadalmi felépítését” valló irányzatot (*Social Construction of Technology, SCOT*), az ún. „cselekvő-hálózat-elméletet” (*Actor-Network-Theory, ANT*) és a rendszerszemléletű technikatörténeti megközelítést. Röviden arról is szól a szerző, hogy az elméletek alkalmazásának milyen nehézségei, hiányosságai lelhetők fel. Ki kell emelnem mint pozitívumot az elméletek könnyebb megértéséhez felhozott példákat, hiszen tanulóként ezek révén nyertem világos és érthető képet a kibontott elméletekről. Viszont e fejezet kereteiben szívesen olvastam volna még valamiről, amire a szerző nem tér ki, nevezetesen arról, hogy hol tart az Európai Unió a technológiai fejlődés szempontjából a közbeszédben sokat emlegetett Egyesült Államokhoz képest, valamint az Unióhoz újonnan csatlakozott közép- és kelet-európai országok hol tartanak a fejlettebb Nyugat-Európához viszonyítva. A fejezet végén már utal a szerző arra, hogy a „hálózat” és a „hálózatiság” fogalmai Castells műveiben mint a társadalom megváltozott működési módjának meghatározó jellegzetességei jelennek meg (61. o). Ezzel a témával mélyrehatóbban azonban a következő fejezet foglalkozik.

Míg Kincsei fejezete az IKT-eszközök kapcsán technikai szempontból utalt az új hálózatok kialakulására, addig a következő fejezet (Molnár et al.: *Társadalmi hálózatok, hálózati társadalom*) azt vizsgálja, hogy az internet és általában az új hálózatok miként hatnak a társadalmi integrációra, a kisközösségek kohéziójára, az egyén társas viszonyaira. Molnár és társai a hálózati társadalom fogalomrendszerét egyetlen szerzőre, Castellsre utalva járják körül. Az ezzel összefüggő további fogalmak (társadalmi hálózatok, társadalmi tőke, hálózati gazdaság) rövid vázolója után a kapcsolódó elméletek bemutatása következik. A kiinduló kérdés itt az, hogy az egyre inkább hálózatszerűen működő információs társadalomban az internet mint izoláló technológia, vagy pedig mint egyre fejlettebb kommunikációs lehetőség jelenik-e meg. A témára vonatkozó különböző kutatásokat és elméleteket nagyon jól foglalják össze a szerzők, azonban az olvasó számára nem derül ki, hogy milyen álláspontot képviselnek ők maguk az általuk felvetett kérdésekben. A társas kapcsolatok és az internetezés kapcsán nem említik a különböző *online* szerepjátékok (például az *MMORPG – Massively Multiplayer Online Role-playing Game* vagy a *– Word of Warcraft*) fontosságát. A következő fejezetben (*Térhasználat az információs társadalom korában*) Kollányi Bence térszerkezeti megközelítésben vizsgálja az információs társadalmat. Bemutatja, hogy a földrajzi felfedezések korában hogyan tágult ki a tér, majd a közlekedés és IKT eszközök elterjedésével hogyan vált egyre szűkebbé. Az új térformákkal kapcsolatban kitér a kibertér fogalmára, valamint a virtuális valóság előzményeire, illetve főbb alkalmazási területeire. Felsorolja a „virtuális valóság” néhány praktikus felhasználási lehetőségét (terápiás alkalmazások, elektronikus kormányzati szolgáltatások), az *online* szerepjátékok

kapcsán viszont figyelmen kívül hagyja azok negatív hatásait.¹ Ez a fejezet ráirányítja a figyelmünket arra, hogy az információs technológiák és a globalizáció következtében egyre kevésbé meghatározó a fizikai tér szerepe, hiszen hálózatok vesznek körül bennünket, amelyek új keretet adnak a társadalmi folyamatoknak. A globalizációs folyamatokkal és a térhasználattal összefüggésben taglalja a nemzetközi vállalatok stratégiáit, az egész Földre kiterjedő termelési és értékesítési módokat, a globális munkamegosztás alapjait. A globalizáció, a gazdasági fejlődés és a térszerkezet átalakulása kapcsán viszont nem kerül szóba egy ezekkel szorosan összefüggő folyamat: a lokalizáció felerősödése, az ún. globális-lokális paradoxon.

Az *Innovációs verseny és információs társadalom* című fejezetben Holczer Márton az innováció és az innovációs verseny témáját járja körül. Természetesen először az innováció fogalmával, meghatározásával és főbb típusaival ismerkedünk meg, a könnyebb megértést példák segítik. A fogalmak tisztázását a különféle innovációs modellek (lineáris modell, láncszem-modell, zárt innovációs lánc) bemutatása követi. Az innovációra való képesség a vállalatok versenyképessége szempontjából kap nagy hangsúlyt, hiszen a fejlesztés gyorsasága az egyik legfontosabb versenyképességi tényező. A versenyképesség és a termelékenység fokozásában fontos szerep jut a kutatásnak és a fejlesztésnek (K+F), valamint az IKT felhasználásának. Egyre gyakoribb jelenség, hogy a vállalatok az IKT-nak köszönhetően a székhelyüktől távoli helyszíneken építik ki K+F bázisaikat. Összegezve, a szerző szerint a siker kulcsa az, ha egyidejűleg és egyazon helyszínen rendelkezésre állnak a következő feltételek: megfelelő jogi szabályozási környezet, hozzáférhető kockázati tőke, fejlett pénzügyi rendszer, világszínvonalú K+F bázisok, a kormányzat segítőkészsége, valamint a kulcsszereplők bizalma és kooperációs képessége. További fontos megállapítás, hogy ha a különböző térbeli helyszínek nem a globálisnak tekintett világgazdasági-technológiai trendek mentén találják meg saját kitorési pontjaikat, akkor gazdasági jelentőségük folyamatosan csökkenni fog. A jól strukturált fejezet magyarázatokkal, példákkal alátámasztva bővíti ismereteinket az innováció témakörében, azonban a további ismeretszerzéshez a tanulmány végén felsorolt irodalom eléggé szegényes.

Az eddigi tárgyalt fejezetek főként az elméletek szintjén szolgáltattak ismereteket az információs társadalomról. A továbbiakban a politikai gyakorlatok bemutatására kerül a hangsúly. Simon Éva fejezete (*Bevezetés az információs társadalom jogi szabályozásába*) az internetre fókuszálva a jogi szabályozások általános elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. A fejezet sokat segít a szabályozás kereteit meghatározó uniós jogfejlesztési

---

¹ A médiában is gyakran tárgyalt téma az egyre elterjedtebb online játékfüggés és annak lehetséges negatív hatásai.

elvek és a globális szabályozási törekvések megértésében. Megismerkedünk „az információs társadalom joga” kifejezéssel, s ezen belül a kétféle (*ex ante*, *ex post*) szabályozási módszerrel, továbbá az önszabályozás fogalmával. A fogalomtisztázást követően a szerző három rivális irányzatot mutat be az információs társadalom szabályozásával kapcsolatban: a jogmentes tér mítoszát (ehhez kapcsolódik a felhasználók által kialakított “netikett”), az internetet speciális szabályozási térnek, szuverén államnak tekintő felfogást, valamint az integrált szabályozás irányzatát, amely szerint a már létező jogszabályok alkalmazhatók az internetre. Az utóbbi tekinthető a győzedelmeskedő paradigmának: a már meglévő normák vonatkoznak az információs társadalomra is, speciális szabályozásra pedig csak akkor van szükség, amikor eddig ismeretlen jogi kérdések jelennek meg (pl. digitális aláírás, elektronikus információszabadság). Az információs társadalom valamennyi szabályozási kérdésének bemutatására a fejezet kereteiben nyilván nincs lehetőség, azonban megismerkedhetünk három lényegesen eltérő szabályozási modellel: az audiovizuális média szabályozásával, a személyes adatok védelmével és az információszabadsággal. A szövegben és a lábjegyzetekben bőven találunk példákat, ami midenképpen dicséretes, viszont nem tér ki a szerző arra, hogy az Unió tagállamaiban elfogadott irányelvek és törvények mennyire jelennek meg a hétköznapi szintjén, főként a volt szocialista országokban, ahol például az információszabadságról szóló törvényt később fogadták el, mint a többi tagállamban.

A következő fejezetben Juhász Lilla *Az Európai Unió információs stratégiája* címmel az Unió különböző programjait és terveit ismerteti. Nyomon követi az Európai Unió információs politikáját az elsősorban gazdasági kérdéseket szem előtt tartó Bangemann-jelentéstől (1994) az *eEurope* programokig. Megtudjuk, hogy a kezdeti, csupán gazdasági szempontok alapján kijelölt fejlesztési feladatok mellett az 1999-es évektől egyre hangsúlyosabbá válnak a társadalmi szempontok (“Információs társadalom mindenkinek!”). Az 1999 és 2005 közötti *eEurope* programok már az internet fejlesztésére koncentrálnak, mivel ezen a területen észlelték az Unió legnagyobb lemaradását a versenytársakhoz képest. Az *eEurope+ 2003* program kiterjeszti a célkitűzéseket az újonnan csatlakozó országokra, főként a digitális megosztottság minimalizálására koncentrálna. Hogy ez a program az új tagállamokban mennyire jár sikerrel, arra nem tér ki a szerző. Az *eEurope* programok átfogó célja végső soron az Unió versenyképességének növelése, a tudásalapú gazdaság megteremtése, a szociális kohézió, valamint a foglalkoztatottság növelése: e célok elérésére a 2010. évet jelölték meg. Az *i2010* kezdeményezés újabb stratégiaváltást jelent: ennek központi célkitűzése az egységes információs tér megteremtése, a kutatás és fejlesztés támogatása, a mindenkit befogadó információs társadalom kiépítése. Az Unió politikai gyakorlata tehát a központi, szupranacionális szinten elfogadott célkijelölés és programalkotás,

illetve a nemzeti szintű akciótervek kettős alapjára épül. Azt még megtudjuk a fejezetből, hogy a tagállamok különböző mértékben valósítják meg a kitűzött célokat, de hogy az egyes országok ebben mennyire sikeresek, mennyire tudnak vagy nem tudnak megfelelni a követelményeknek, arra nem kapunk választ.

Molnár Szilárd a soron következő fejezetben (*E-közigazgatás az Európai Unióban*) az elektronikus közigazgatás témájával foglalkozik. Az e-közigazgatási koncepciók középpontjában is a versenyképesség növelése áll, amihez átlátható közigazgatásra van szükség. Az Unió törekvéseiben az *online* közszolgáltatások kiépítése terén az állampolgárközpontú szemlélet dominál: a szerző részletesen taglalja a 2010-ig kitűzött konkrét célokat és ismerteti az elektronikus közigazgatás jellemzőit, valamint annak előnyeit az állampolgárok, a vállalkozások és a közhivatalok szempontjából egyaránt. Megismerhetjük továbbá a *benchmarking* módszerét, amellyel az elért eredményeket, illetve a hiányosságot mérik a tagállamokban. Szemléletes ábrákkal, táblázatokkal mutatja be a szerző az e-közigazgatási fejlődés eredményeit az Unió országaiban, az e-kormányzatra irányuló kutatások fejlődését és a különféle vizsgálatok, hatás-felmérések új irányait, röviden kitérve az e-közigazgatás lehetséges hátrányaira is.

Elisa Mancinelli *E-befogadás az információs társadalomban* című fejezete az Európai Unió e-befogadási politikáját tárgyalja. Az alapfogalmak (társadalmi kirekesztés, társadalmi befogadás, digitális megosztottság) tisztázását rövid elméleti rész követi, majd az Unió politikai programjainak fejlődését mutatja be a szerző. Az e-befogadás fontossága újra csak a versenyképességgel áll szoros kapcsolatban, megfelelő működéséhez viszont az IKT eszközöket felhasználó, aktív állampolgári közösségekre van szükség. Az új technológiákat illetően az állampolgárok körében háromféle szemlélet tapasztalható: az első szerint a hátrányos helyzetűek nem képesek hozzáférni az új technológiákhoz, a második szerint az új technológiák óriási lehetőséget jelentenek a társadalmi kirekesztés problémáinak megoldására, a harmadik szerint pedig az emberek az új technológiák segítségével kiszabadulhatnak az „öröklött szegénység” csapdáiból. A szerző részletesen bemutatja az Uniónak a digitális megosztottság leküzdésére és az e-befogadás elősegítésére irányuló politikáját, megjegyezve, hogy az Unió elkötelezte magát a befogadó információs társadalom kiépítése mellett és kijelölte a teendőket is: most már a tagállamok feladata, hogy érvényt szerezzenek ennek a politikának.

Rab Árpád fejezete a digitalizált és digitális úton létrejött kultúrával foglalkozik (*Digitális kultúra – A digitalizált és a digitális platformon létrejött kultúra*). A jól felépített fejezet első részében az információs írástudással, e fogalom rövid történetével és különböző értelmezéseivel, továbbá az ide sorolható készségekkel és azok eltérő szintjeivel ismerkedünk

meg. A második rész a kulturális örökség digitalizálását és ennek a funkcióit, a harmadik pedig a digitális kultúra témakörét tárgyalja. A téma fontosságát mutatja, hogy az Európai Unióban – csakúgy, mint világszerte más régiókban is – állami projektek keretében folyik a kulturális örökség digitalizálása, a kulturális versenyképesség gazdasági hajtóerőként való felhasználása érdekében. Itt nem beszél a szerző az Unióban folyó programokról, például az európai digitális könyvtár létrehozásáról szóló tervekről. A digitalizálásban rejlő lehetőségek a megőrzés és tárolás mellett főként az analóg gyűjtemények digitalizálásával, az *online* hozzáférhetőség biztosításával aknázhatók ki: a digitális kultúra kialakulásával az alapműveltség átalakul globális szintű, multimediális tapasztalati és ismeret-vagyonná. A szerző felhívja a figyelmet a digitális kultúra negatív hatásaira is. Rámutat, hogy újabb rétegek különbségek jönnek létre a társadalomban, álláspontja szerint azonban „a negatív jelenségek a technikai korlátok miatt alakultak ki”, és itt nem csupán „összekapcsolt számítógépek” és „halott információk” hálózatáról, hanem „élő emberek és az őket érdeklő tudáselemek hatalmas, innovatív, dinamikus hálózatáról van szó” (199. o.).

Bessenyei István a következő fejezetben az elektronikus oktatás és az egész életen át tartó tanulás témájával foglalkozik. (*Tanulás és tanítás az információs társadalomban. Az eLearning 2.0 és a konnektivizmus*). Bemutatja a hagyományos társadalmak tanulási módját, majd a reformpedagógián keresztül eljut a hálózatba szervezett tanulás formáinak és sajátosságainak részletes ismertetéséig (*eLearning 0.1, eLearning 0.2, konnektivizmus*), a tanulást segítő szoftverekig (*Web 1.0, Web 2.0*) és az internetig mint az egyéni tanulás központi forrásáig. Megtudjuk, hogy az új tanulásszervezési elméletek szerint a hálózati tanulás megszüntetheti a modernitás korára jellemző szétszabdaltságot és az újraintegráltság eszközévé válhat. Az új tanulási formák természetesen megkérdőjelezik a hagyományos oktatási intézmények szerepét, és ahogyan azt a szerző is hangsúlyozza, az új formák terjedése sok konfliktust generálhat, hiszen ezek nehezen illeszthetők be a hagyományos intézmények keretei közé. Ugyanakkor az *eLearning* bevezetése kapcsán nem beszél a szerző a tagállamokban ezen a téren már megvalósult konkrét gyakorlatokról, az elért eredményekről és az eddig szerzett tapasztalatokról.

A tankönyvet Pintér Róbert fejezete zárja (*Divatos hívószavak, nagy elméletek, fejlesztési szupernarratívák és metanarratívák – Az információs társadalom jelentésvilága*), amelyben a kötet szerkesztője kifejti a tankönyv felépítésekor követett szempontokat. Az információs társadalom megközelítéseinek és értelmezéseinek rövid összegzése révén láthatjuk, hogy az „információs társadalom” nem egzakt fogalom, hanem felfogható „utópiaként, valóságként, technológiai forradalomként, tudományos vizsgálódás tárgyaként,

politikai programként, metanarratívaként vagy szupernarratívaként, 21. századi hétköznapjaink kereteként vagy új társadalmi korszakként” (221. o).

Elmondhatom, hogy a tankönyv elérte célját: olvasmányos stílusának köszönhetően diákok, tanárok, kutatók, szakértők és a terület iránt érdeklődő, de mindenféle előzetes szakmai felkészültséget nélkülöző laikusok egyaránt elolvashatják. A fejezetek szerzői nem bonyolódnak elméleti útvesztőkbe, tárgyalásmódjuk nem túlságosan elméleti vagy elvont, és az elméleti kérdések mellett a gyakorlati problémákba is betekintést adnak. A „moduláris” felépítés igen szerencsés, mert ennek köszönhetően az olvasónak lehetősége nyílik csak a kívánt fejezetet elolvasni és megérteni, anélkül, hogy az egész könyvet át kellene lapoznia. A dicséretesen olvasó-barát felépítéshez további segítségként hozzájárulnak a fejezetek végén található rövid tartalmi összefoglalók, a tárgyi tudást ellenőrző kérdések és az egyes témák szerinti bontásban megadott irodalom is. A szövegben vastagon szedett, kiemelt fontosságú fogalmak és szakkifejezések definícióját megtaláljuk a könyv végén, viszont hiányolom a név- és tárgymutatót, ami lehetővé tenné a témával kapcsolatos kifejezések keresését a szövegben. A könyv másik hiányosságaként említem, hogy nem olvashatunk információkat a fejezetek szerzőiről.

Összességében kiemelném, hogy a tankönyv érthető, olvasmányos, és sokat tanulhatunk belőle. Mindazon érdeklődők figyelmébe ajánlom, akik alapvető ismereteket szeretnének szerezni az információs társadalomról.

A recenzió megjelent: Információs Társadalom folyóirat, 2008/1, 99-105 old.